

INFORMAČNÝ LIST k filmu

Odchádzania

1. Väčšina Rómov žije v chatrčiach.

Všetci to dobre poznáme. Takmer vždy, keď v televízii dávajú reportáž na rómsku tému, máme možnosť takto sprostredkovaně navštíviť nejakú rómsku osadu, zväčša biednu a plnú pobehujúcich polonahých detičiek. A tak sa nemožno čudovať, že väčšina ľudí časom uverí rovnici Rómovia = chatrče.

Podľa reprezentatívneho prieskumu Vnímanie chudoby na Slovensku, ktorý v roku 2014 uskutočnila agentúra Focus, majú ľudia veľmi „nafúknuté“ predstavy o Rómoch. Až 47 % respondentov vtedy odpovedalo, že u nás žije viac ako 500 000 Rómov. Dokonca 5 % tipovalo, že ich počet prevyšuje 2 milióny. V priemere odhadli respondenti počet Rómov na viac ako 850 000.

V ďalšej otázke sa Focus pýtal, koľko Rómov nie je začlenených do väčšinovej spoločnosti. Najväčšia skupina respondentov (29 %) si myslela, že až 80 % Rómov je vyčlenených zo spoločnosti. Ďalších 27 % tipovalo, že je to viac ako 60 % Rómov.

Aká je však skutočnosť? Ešte pred pár rokmi sme mohli len hádať a vyvracať mýty o počte a živote Rómov, bolo to teda oveľa ťažšie. Avšak v roku 2013 sa uskutočnilo doposiaľ najpresnejšie terénne mapovanie, známe ako Atlas rómskych komunít, ktoré nám poskytuje obrovské množstvo zaujímavých údajov. Odvtedy sa udialo viacero takýchto mapovaní pod rovnakým názvom.

Treba si však uvedomiť, že na Slovensku žije len čosi vyše 400 000 Rómov, čo predstavuje približne 7,5 % celej populácie štátu, teda o polovicu menej, ako si väčšina z nás myslí.

Odpoveď na druhú otázku, koľkí Rómovia žijú mimo ostatnej spoločnosti, už nie je taká jednoduchá. Ale možno aj vás prekvapí, že podľa atlasu žije až 46 % Rómov v takzvanom rozptyle, teda medzi ostatnými obyvateľmi Slovenska. Zvyšná skupina, približne 54 % Rómov, žije v nejakej forme koncentrácie, to znamená spolu ako komunita. Avšak ani to ešte nemusí znamenať, že nie sú začlenení do väčšinovej

spoločnosti, pretože približne 24 % Rómov žije síce v koncentracii, ale na okraji obce a asi 12 % v koncentracii vnútri obce. Len o poslednej skupine asi 18 % všetkých Rómov, čo je približne 74 000 ľudí, môžeme povedať, že žijú úplne segregovane, teda mimo obc

No a poďme ešte k nášmu mýtu. Koľkí z Rómov teda žijú v chatrčiach? V Atlase rómskych komunít porátali aj to. V spomínaných koncentráciách (teda nie v rozptyle), ktorých je 803, žije spolu 215 000 Rómov. Veľká väčšina z nich býva v legálnych obydlíach, ktorých je približne 30 000, najviac z nich v bytoch, ktorých je vyše 10 000. Druhá najpočetnejšia skupina má legálne murované domy, zapísané v katastri nehnuteľností, a tých je takmer 9 000. Ďalej je to kategória legálnych dreveníc a domov so stavebným povolením, ktorých je takisto takmer 10 000. To znamená, že aj v takýchto koncentráciách, ktoré často považujeme za osady, býva až 67 % Rómov v nejakej forme legálneho obydľia.

Ani toto však nie je úplný záver. Aj zo zvyšných Rómov býva veľká časť buď v murovanom dome, alebo v drevenici, ktoré však nemajú legálny status. Chatrčí napočítali výskumníci iba niečo vyše 4 000 a vtedy v nich bývalo asi 32 000 ľudí. Toto číslo predstavuje iba 8 % zo všetkých Rómov.

Aj to je však dosť. Zároveň ani nechceme tvrdiť, že všetci ostatní Rómovia bývajú na rovnakej úrovni ako majoritné obyvateľstvo. Aj mnoho z domov, bytov a dreveníc je v zlom stave a nepredstavujú zázemie na dostatočne kvalitný život. Dokonca ak spočítame priemerný počet Rómov na 1 obydľie vo všetkých typoch koncentrácií, dostaneme sa k priemeru 7,3 obyvateľa na obydľie, čo sa s majoritou nedá ani porovnať.

Napriek tomu, že štát podporuje viacero nástrojov rozvoja bývania, ani zďaleka to nestačí.

Navyše nesmieme zabúdať, že ani trend nie je pozitívny. Aj dnes vznikajú nové osady a v mnohých existujúcich osadách pribúdajú nové chatrče. A život mnohých rómskych rodín sa nezlepšuje, ba práve naopak. Asi najznámejší z nedávneho obdobia je prípad novovzniknutej osady Mašličkovo. Tá vznikla na okraji košického sídliska Luník IX približne v roku 2010 a odvtedy sa rozrastá. Prečo je to tak? Niektorí jej obyvatelia boli neplatiči a vystaňovali ich z pôvodných bytov. Zároveň mesto Košice v posledných rokoch zbúralo pre havarijný stav viacero panelákov na Luníku IX, avšak neposkytlo obyvateľom náhradné bývanie. V neposlednom rade, rómske rodiny sa rozrastajú, pribúdajú ďalšie generácie a v istej chvíli je im už ich súčasné bývanie malé. Napriek tomu, že štát podporuje viacero nástrojov rozvoja bývania pre sociálne slabšie rodiny, najmä výstavbu bytov nižšieho štandardu, v súčasnosti to ani zďaleka nestačí na uspokojenie potrieb všetkých rodín, ktoré bývajú v nevhodných obydlíach. Čo iné potom týmto ľuďom ostáva, ako nájsť si nejakú záhradnú chatku alebo zbúchať si novú chatrč?

Avšak ak máme uveriť, že zmena je možná a spolužitie Rómov a Nerómov môže byť v budúcnosti lepšie, je dobré si zapamätať, že takmer polovica Rómov žije už dnes integrovane a len 8 % Rómov žije v chatrčiach.

2. Rómovia sa nechcú integrovať.

Tento mýtus môže mať hneď dva významy. Buď sa ním myslí, že Rómovia nechcú žiť tak, ako ostatní obyvatelia, teda na rovnakej sociálnej úrovni a podľa rovnakých spoločenských noriem, alebo si pod ním predstavujeme, že Rómovia nechcú žiť medzi ostatnými obyvateľmi, majoritou. Skúsme sa teda zamyslieť nad oboma týmito tvrdeniami.

Prvý prístup, ktorému nepochybne verí veľa ľudí, hovorí o neochote Rómov žiť „na úrovni“, teda podľa prevažujúcich pravidiel. Máme, samozrejme, na mysli najmä Rómov z osád, kde už na prvý pohľad panuje iný životný štandard aj iné pravidlá. Avšak život v osade nie je primárne určený etnicitou, teda rómskou kultúrou, ale dá sa charakterizovať ako život chudobnej komunity, respektíve nižšej spoločenskej triedy. Všade v modernom svete, teda aj v najbohatších krajinách, sa ľudia delia do troch hlavných ekonomických skupín – tried: nižšia trieda alebo chudobní ľudia, stredná trieda alebo najpočetnejšia vrstva spoločnosti,

do ktorej patrí väčšina obyvateľov (manažéri, učitelia, úradníci, ale aj niektorí robotníci a iní) a vyššia trieda alebo bohatí ľudia. Sociológovia zistili, že tieto triedy sa navzájom líšia nielen z finančnej stránky, teda výškou príjmu alebo majetkom, ale aj hodnotami, pravidlami, zvykmi a správaním. A práve preto sa tieto triedy často navzájom nechápu. Ak sa človek narodí do strednej triedy, postupne si v rámci socializácie osvojí pravidlá svojej triedy a nedokáže pochopiť, prečo chudobní ostávajú chudobnými a nesnažia sa to zmeniť. A zároveň nerozumie ani tomu, ako funguje svet bohatých. Názorným príkladom tejto rôznosti tried je ich prístup k jedlu. Pre chudobných je dôležité vôbec sa najesť, preto otázka po jedle zvyčajne znie: „Mal si dosť?“ Pre strednú triedu už nie je témou kvantita, ale kvalita, preto je zvyčajná otázka: „Chutilo ti?“ A medzi bohatými ide často aj o zážitok, preto otázka znie: „Ako sa ti to jedlo páčilo?“

Normami chudobných ľudí sa zaoberalo už mnoho sociológov či antropológov. Medzi najtypickejšie zistenia patrí, že chudobní ľudia sa sústreďujú na prítomnosť, na otázku každodenného prežitia. Je to pochopiteľné, pretože sociálna situácia ich núti prakticky každý deň sa o seba postarať. Preto nemajú kapacitu premýšľať o budúcnosti, čo sa prejavuje napríklad v tom, že si nevytvárajú finančné úspory „na horšie časy“, prípadne neinvestujú do vlastného vzdelávania alebo vzdelávania svojich detí, pretože návratnosť takejto investície je v nedohľadne. Naproti tomu príslušníci strednej vrstvy sa primárne zameriavajú na budúcnosť, učia sa nové veci a získavajú nové zručnosti, aby mohli stúpať po kariérom rebríčku a zvyšovať si príjem, šetria pre seba i svoje deti, investujú do bývania a vzdelávania, plánujú si dovolenky či väčšie nákupy. A niektorí aspoň tajne snívajú, že raz možno oni alebo aspoň ich deti preniknú medzi „smotánku“, teda do vyššej triedy.

A podobne aj chudobní ľudia všade na svete snívajú, že raz budú viesť život ako ostatní ľudia, teda že sa stanú strednou triedou. Avšak vymaniť sa z chudoby je omnoho ťažšie, ako si myslíme. Život v chudobe je plný existenčnej neistoty a mnohých negatívnych aspektov. Človek, ktorý sa chce z chudoby dostať, potrebuje veľa pevnej vôle, podpory a často i šťastia. A navyše si musí osvojiť pravidlá a normy strednej triedy, ktoré často dobre nepozná.

Chudobní ľudia všade na svete snívajú, že raz budú viesť život ako ostatní.

Aj väčšina našich Rómov žijúcich v osadách alebo chudobných komunitách túži po aspoň malom vlastnom dome alebo byte, stabilnej práci a kvalitnom vzdelaní pre svoje deti. No v súčasnosti sa tento sen splní iba veľmi malej skupine z nich. Avšak prax z niektorých lokalít ukazuje, že v prípade dlhodobej a systematickej práce s rómskou komunitou, ktorá zahŕňa kombináciu rôznych podporných programov a asistenciu viacerých pomáhajúcich profesií, je možné posunúť niektoré rodiny na vyššiu úroveň, teda do strednej triedy. Odborne sa to nazýva individuálna sociálna mobilita.

A teraz ešte stručne o druhom význame nechoty integrovať sa, teda „zamiešať sa“ medzi ostatné obyvateľstvo. V tomto prípade zohráva oveľa väčšiu úlohu povaha jednotlivca či kultúra skupiny. Aj niektorí z nás sú veľmi silno naviazaní na svoju rodinu, domov či domovinu a nikdy by nedokázali opustiť svoj rodný kraj alebo rodnú krajinu. Niekedy aj odídu študovať alebo žiť v zahraničí, ale od začiatku vedia, že sa raz určite vrátia. Pritom sa im v cudzine často aj darí a návrat domov môže byť dokonca materiálne nevýhodný. Ďalší z nás však toto puto neprežívajú tak intenzívne, prípadne majú oveľa dobrodružnejšiu povahu a už od detstva snívajú o živote vo vysnívanej krajine. To je tá individuálna rovina, ktorá sa však čiastočne mieša so skupinovou kultúrou. Sú národnosti či etnické alebo náboženské skupiny, o ktorých je známe, že v menšinovom postavení v spoločnosti vytvárajú uzavretejšie komunity. To je známe napríklad o väčšine ázijských národov žijúcich v emigrácii či o Židoch v diaspóre. Rovnako to platí o olašských Rómoch, ktorých je však na Slovensku len niekoľko tisíc. Dobře známy je však aj prípad poľských komunit v zahraničí, ktoré sú veľmi súdržné, vzájomne si pomáhajú a často bývajú v rovnakých štvrtiach. Je otázne, či majú aj Slováci podobnú tendenciu, len je menej viditeľná, keďže nás je v zahraničí oveľa menej ako Poliakov.

Dôvodov na takéto združovanie je viacero. Môže ísť o národnú či náboženskú hrdosť, ale aj o praktické otázky dorozumievania sa a dodržiavania rovnakých zvykov a pravidiel či o pocit istoty. Mnoho ľudí sa totiž cíti najlepšie a najbezpečnejšie medzi svojimi.

Odpovedať jednoznačne, čo z toho platí o Rómoch, nie je možné. Avšak už dnes vieme, že približne polovica Rómov na Slovensku žije v takzvanom rozptyle, teda sú zamiešaní medzi ostatnými obyvateľmi. Druhá polovica žije buď v separovaných, alebo v segregovaných komunitách. Je pravda, že mnoho z nich si nevie predstaviť, že by mali svoju komunitu opustiť, často môže ísť aj o strach z neznámeho. Rómovia od malička zažívajú na vlastnej koži rôzne formy odmietnutia či dokonca ponižovania a diskriminácie zo strany majority, a tak sa im vlastne ani nemožno čudovať. Preto chcú niektorí ostať bývať tam, kde sa narodili, ale chceli by si zlepšiť úroveň bývania, a teda i celkovú kvalitu života. Iní sú zas otvorení aj možnosti presťahovať sa za prácou do mesta či dokonca do zahraničia.

A na záver, okrem chudoby a kultúry je tu ešte jedna prekážka. Možno dokonca tá najťažšia. Máme tendenciu obviňovať Rómov, že sa nechcú integrovať. Ale pýtame sa aj majority, či ich ona chce prijať medzi seba? Možnože aj chceme, aby žili ako my, ale už nie medzi nami. Prieskumy v rámci schémy Eurobarometer opakovane ukazujú, že obyvatelia Slovenska najviac odmietajú práve Rómov, celkovo sa v miere „anticiganizmu“ radíme na prvé miesta v Európe. Nechceme, aby bývali na našej ulici, aby pracovali v našej firme, aby ich deti chodili do školy spolu s našimi. Kam sa potom vlastne majú integrovať?

Počas takmer tisícročného spolužitia Rómov a majority na území Slovenska sme zažili rôzne obdobia. Aj časy, keď boli Rómovia prenasledovaní a vyhánaní, aj časy, keď bola priepasť medzi nimi a ostatnými obyvateľmi oveľa menšia. Aj to dokazuje, že Rómovia by chceli a mohli žiť ako my a medzi nami, ak im na to vytvoríme príležitosti a pomôžeme im.

Prieskumy opakovane ukazujú, že obyvatelia Slovenska najviac odmietajú práve Rómov.

3. Rómom sa nechce pracovať.

Koľkokrát ste si už povedali „Dnes sa mi nechce ísť do roboty!“ alebo „Dnes sa mi nechce učiť!“. Niektorí to zažívajú možno každý deň, iní menej často, ale pravdepodobne každý z nás sa aspoň raz v živote zobudil s týmto pocitom. A pracovali by ste aj v prípade, ak by ste boli takí bohatí, že by ste sa nemuseli trápiť s príjmami a výdavkami?

Prečo ľudia vlastne pracujú? Je to otázka chcenia? Alebo povinnosti či nevyhnutnosti? Či nebodaj naučené správanie a plnenie očakávaní spoločnosti? Rôzne štúdie dokazujú, že práca je pre nás dôležitá nielen kvôli finančnej odmene. Pre človeka má aj veľa iných prínosov: pomáha mu formovať jeho osobnú a sociálnu identitu, budovať rodinné a sociálne vzťahy, poskytuje mu každodennú rutinu a činnosť, prispieva k fyzickej a mentálnej pohode, posilňuje sebavedomie, pocit sebahodnoty a užitočnosti pre spoločnosť a komunitu. Práca je teda jednou z hlavných foriem sebarealizácie človeka.

Napriek tomu si väčšina obyvateľov myslí, že Rómom sa nechce pracovať, dokonca je to pravdepodobne jeden z najzaužívanejších názorov na nich. Prečo je to tak?

V rôznych štúdiách sa odhaduje, že iba približne 15 % rómskej populácie má dnes legálnu prácu, oproti 65 % v prípade ostatných obyvateľov. Pri hľadaní príčin tohto obrovského nepomeru sa ponúka hneď viacero závažných dôvodov:

- Väčšina Rómov žije v menej rozvinutých regiónoch na strednom a východnom Slovensku, kde je aj všeobecná miera nezamestnanosti vyššia. Aj mnohí Rómovia si tam prácu hľadajú ťažko a dlho, čo potom Rómovia zo znevýhodneného prostredia?

- Aj keď na Slovensku začína byť nedostatok pracovnej sily a mnohí zamestnávateľia čoraz hlasnejšie volajú po dovážaní zamestnancov zo zahraničia, mnohí Rómovia sa o ňu nemôžu uchádzať pre chýbajúce kvalifikačné predpoklady či nemožnosť dochádzať.
- Ak Rómovia aj majú prácu, často je nestabilná, dočasná, v čoho dôsledku sa takito pracujúci opakovane ocitajú medzi nezamestnanými.
- Smutným zistením je aj to, že ani vyššie vzdelanie nezaručuje Rómom šancu na zamestnanie. Veľká časť takýchto Rómov si nedokáže nájsť prácu, pretože ak sa aj o nejakú pozíciu uchádzajú, je na ňu napokon väčšinou prijatý nerómsky uchádzač.
- Rôzne prieskumy, výskumy i konkrétne skúsenosti tisícov Rómov dokazujú, že etnická diskriminácia na trhu práce je extrémne vysoká. Dokonca aj zo Slovenska poznáme prípady, keď bolo v inzerátoch priamo uvedené, že „Cigáni“ sa nemajú hlásiť. Nie sú to len tvrdenia aktivistov a mimovládnych organizácií – aj Inštitút finančnej politiky pri Ministerstve financií experimentálne zistil, že Rómovia majú o viac než polovicu nižšiu šancu, že ich zavolajú na pracovný pohovor.

Čo môže byť následkom takejto situácie? Predstavte si, že ste Róm a máte za sebou sériu neúspechov pri hľadaní práce. Plynú mesiace a roky vašej nezamestnanosti, ak ste aj dosiahli nejaké vzdelanie a pracovné návyky, už ste na ne aj zabudli, postupne strácate sebadôveru, motiváciu aj chuť. A hlavne, už ste zažili dosť poníženia z neúspechov. Koľkokrát by ste sa dokázali uchádzať o prácu a byť odmietnutý? Päť-, desať-, dvadsaťkrát? Navyše, štát vám posielal každý mesiac sociálne dávky, a aj keď nie sú vysoké, nejakو prežijete.

Ako sa vaša nezamestnanosť prejaví na vašich deťoch? Aké ambície môžu mať, ak ich rodičia nikdy nemali trvalú prácu? Mnohé z detí potom, pochopiteľne, snívajú maximálne o tom, že si budú privyrábať aktivizačnými prácami.

Tu je vhodné dodať, že v niektorých prípadoch môžu byť dokonca samotné sociálne dávky príčinou nezamestnanosti, pretože pri súčasnom nastavení sociálneho systému sa niektorým ľuďom nemusí oplatiť legálne pracovať. A opäť, kto z nás by bol ochotný pracovať 160 hodín mesačne, ak by to malo zlepšiť rozpočet jeho rodiny o 100 eur?

Väčšina z nás by v podobnej situácii postupne rezignovala. Človek si prestane veriť a len pasívne prijíma pomoc od štátu. V odbornej literatúre sa to niekedy nazýva „naučená bezmocnosť“.

Nepochybne je pravda, že veľká časť Rómov nepracuje.

Znamená to však, že veľká väčšina Rómov ostane už navždy nezamestnaná? Že ak aj uveríme, že sa im pracovať chce, prelomiť tento začarovaný kruh bude nemožné? Nie celkom! Nebude to ľahké, lebo miera rezignácie a znevýhodnenia na strane Rómov a hĺbka predsudkov na strane zamestnávateľov nesľubujú veľký optimizmus. Existuje však niekoľko argumentov, prečo by sme to nemuseli vzdávať:

- Zamestnanosť Rómov v rôznych krajinách sa veľmi líši, dokonca aj v niektorých postkomunistických krajinách je dvakrát vyššia ako u nás. To znamená, že pracovať sa im chce a aj to dokážu, ak im spoločnosť vytvorí vhodné podmienky.
- Pohľad do histórie ukazuje, že Rómovia sa do ekonomickej aktivity zapájali v takom rozsahu, aký im vytvorila či umožnila spoločnosť.
- Dokonca to platí aj o nedávnej minulosti. Všimnite si, že ak sa ekonomike začalo dariť, zrazu bolo vidieť oveľa viac Rómov pracovať na stavbách či vo fabrikách. Tak to bolo pred krízou, teda okolo roku 2007, a podobný trend badať aj v posledných rokoch. Trú-

fame si preto tvrdiť, že veľa Rómov vždy malo a stále má záujem o prácu, avšak akoby ju najprv museli dostať všetci ostatní a až potom sa nájde aj pre Rómov.

• Aj na Slovensku už máme viacero úspešne overených projektov postupného návratu Rómov na trh práce. V zahraničí sú dokonca overené rôzne modely takzvanej pracovnej reintegrácie. Nie je to jednoduché, vyžaduje si to veľa času, energie i porozumenia, dokonca aj medzikultúrnej komunikácie. Ale s pomocou špecializovaných pracovných poradcov či sprostredkovateľov by sa určite veľká časť Rómov dokázala postupne zamestnať.

Je však dobré uvedomiť si ešte pár súvislostí. Napríklad, že aj keď človek nemá zamestnanie, neznamená to automaticky, že nič nerobí a celý deň iba ležoší. Aj mnohí nezamestnaní Rómovia sa narobia viac, ako by ste si možno mysleli. Starajú sa o početnú domácnosť, zbierajú drevo a všeličo iné, pomáhajú miestnym obyvateľom s rôznymi prácami a podobne.

A možno ešte jedna otázka na záver. Ak by bola naozaj pravda, že Rómom sa nechce pracovať, že sú dokonca od narodenia leniví, prečo potom mnohí z nich odchádzajú za prácou do Česka, Spojeného kráľovstva a všelikam inam? A prečo mnohí z nich vykonávajú tie najťažšie manuálne práce na stavbách? Stále totiž platí, že pre ľudí žijúcich v osade je práca skutočnou výsadou a otázkou prestíže v komunite.

Takže, keď sa vám najbližšie nebude chcieť vstávať do roboty, možno bude dobré si pripomenúť, aké vlastne máte šťastie, že vôbec prácu máte. Nie vždy nás síce robí šťastnými, ale bez nej by sme boli po nejakom čase oveľa zúfalejší.

4. Rómom nezáleží na vzdelaní.

Nízke vzdelanie je asi najviac skloňovaný pojem, keď sa hovorí o Rómoch, a naopak, vzdelávanie sa asi najčastejšie spomína ako najkľúčovejšie (či dokonca zázračné) opatrenie na dosiahnutie akejkoľvek pozitívnej zmeny v budúcnosti. Navyše, ide aj o najviac vedecky skúmanú otázku spomedzi všetkých hlavných oblastí záujmu verejných politík vo vzťahu k rómskym komunitám (vzdelanie, zamestnanosť, bývanie, zdravie).

Na druhej strane je téma vzdelávania mimoriadne komplexná a mnohofaktorová, preto je veľmi náročné vysvetliť ju niekoľkými vetami. Napriek tomu sa pokúsime uviesť niekoľko faktov súvisiacich s celkovým presvedčením, že Rómom na vzdelaní veľmi nezáleží.

Na úvod možno jednoznačne povedať, že rómske deti, predovšetkým tie z marginalizovaných komunít, sú vo vzdelávaní menej úspešné ako ostatné deti. Do základnej školy nastupujú slabšie pripravené, majú väčšiu mieru absencie ako deti z majority, dosahujú horšie výsledky a častejšie opakujú ročník. Niektoré nedokončia ani všetky ročníky základnej školy a mnohé ďalšie zas nepokračujú v štúdiu na strednej škole, prípadne ju nedokončia. Z toho vplyva, že aj počet rómskych študentov na vysokých školách je stále žalostne nízky.

Keby išlo len o dosiahnuté vzdelanie či titul, možno by sme sa otázke vzdelania tak nevenovali. Ale nízka vzdelanostná úroveň zákonite vedie k ďalším problémom a neúspechom v budúcnosti. Stažuje totiž šance na dobre platenú prácu, ktorá by mohla viesť k slušnému bývaniu a životnému štandardu. V dôsledku toho sa začarovaný kruh chudoby opakuje, prenáša sa z generácie na generáciu (tento jav nazývame cyklická chudoba).

Úspešnosť rómskych detí však ovplyvňuje obrovské množstvo faktorov, z ktorých niektoré možno považovať za kultúrne, ďalšie za sociálne: od nedostatočnej prípravy na školu v predškolskom veku cez nezaradenie sa do plnohodnotného života školy, slabšiu znalosť vyučovacieho jazyka, nevhodné domáce podmienky na štúdium až po neprijatie zo strany nerómskych spolužiakov, často aj zo strany učiteľov, ale aj problémy so správaním či syndróm naučenej bezmocnosti. Osobitnú tému potom predstavuje zaraďovanie rómskych detí

do špeciálnych škôl.

Nesmieme však zabudnúť ani na odlišný životný štýl a tradičnú kultúru rómskych komunít. Viaceré výskumy ukazujú, že výchovný proces a prístup k vzdelávaniu je v tradičnej rómskej rodine značne odlišný od majority. Funkcie rodiny sa v priebehu posledných desaťročí menia, avšak rodina si stále zachováva dominantné postavenie v prvotnej socializácii a výchove detí.

Nízka vzdelanostná úroveň sťažuje šance na dobre platenú prácu.

V odbornej literatúre sa možno stretnúť napríklad s takýmto vymedzením základných znakov výchovy v rómskej rodine:

- Výchova je kolektivistická – je záležitosťou matky a starších súrodencov, ale zasahuje do nej aj širšie príbuzenstvo a celá komunita (ide o zásadný rozdiel oproti majoritnej spoločnosti, kde je výchova viac individualistická, ochranárska a výchovné praktiky sa považujú za výsostne súkromnú záležitosť rodiny).
- Základom výchovy je dôraz na voľnosť dieťaťa – vo výchove nie je toľko zákazov, príkazov a obmedzení ako v prípade majoritnej populácie, deti viac samy objavujú svet, experimentujú a učia sa pozorovaním činností v komunite (aj v dôsledku toho sú rómske deti živšie, hravejšie a uvoľnenejšie a len zriedka sa u nich objavujú neurotické rysy, no takéto správanie rómskych detí sa často považuje za nevychovanosť).
- Deti nie sú vedené k samostatnosti a rozvoju individuality, ale sú vnímané ako členovia kolektívu, nekladie sa dôraz na rozvoj osobnosti a vlastných záujmov, schopností a zručností – keďže sú súčasťou veľkej rodiny, málokedy sa budú rozhodovať samy (toto výchovné pôsobenie rómskej rodiny sa dostáva do rozporu s výchovným pôsobením školy – hovoríme o fenoméne zdvojenej socializácie, ktorá nemôže zaručiť plnú sociálnu integráciu do spoločnosti).
- Deti nie sú vedené k introspekcii a sebaopoznávaniu, čo má za dôsledok aj nižšiu mieru empatie – to má vplyv i na školskú úspešnosť, pretože tento prístup môže viesť k apatii, nedostatočnej súťaživosti a snahe prekonávať seba samého. Navyše rodina od dieťaťa ani neočakáva enormné úsilie pri školskej príprave, čo sa prejavuje aj na menšej sebadisciplíne. Vo výchove prevažuje živelnosť a bezcieľnosť s dôrazom na emocionalitu.
- V rómskych rodinách sú stále výrazne prítomné rodové stereotypy vo vzťahu k výchove dievčat a chlapcov a deti sa učia hlavne napodobňovaním rodičov, od skorého veku sa zúčastňujú na domácich prácach, chlapci pomáhajú otcom.
- Rodina odovzdáva dieťaťu rómsku kultúru, jej hodnoty, normy, vzorce správania, ktoré sú odlišné od kultúry majority. Pre mnohých Rómov zo segregovaných a separovaných sídiel je prítomnosť synonymom rómskej komunity, keďže nemajú možnosť začleniť sa do vyššieho sociálneho útvaru. Rómske dieťa je teda vychovávané k životu vo vlastnej komunite, čo ho na druhej strane obmedzuje a nepripravuje na život v širšej spoločnosti. Uvedenými špecifikami sa čiastočne vysvetľujú príčiny neúspechu mnohých rómskych detí v školách a to by nás mohlo viesť k mylnému záveru, že tento systém výchovy je v porovnaní s tým v majoritných rodinách horší. To je však veľmi etnocentrický pohľad, i keď je v našej spoločnosti absolútne rozšírený. Sme navyknutí posudzovať funkčnosť a efektívnosť nejakého správania len optikou väčšinových noriem a nedokážeme dostatočne pochopiť odlišné kultúrne vzorce.

Český psychológ Pavel Říčan v tejto súvislosti napísal: „Líšieme sa od Rómov tak trochu ako domestikované zvieratá od zvierat žijúcich voľne v prírode.“ Táto metafora môže výborne

poslúžiť na pochopenie rozdielov vo výchove. Majorita je totiž presvedčená, že Rómom (rómskym rodičom) na vzdelaní nezáleží. Pravda je však taká, že všetkým kultúram na svete záleží na vzdelaní a výchove detí, avšak za dôležité pre život môže považovať každá kultúra niečo iné. Pre Rómov nemusí predstavovať štandardné školské vzdelanie rovnakú hodnotu ako pre ostatných rodičov, ale to neznamená, že nechcú, aby ich deti boli múdre. Múdrost však nemajú do takej miery spojenú s poznatkami a so zručnosťami získanými v škole.

Rómske dieťa prichádzajúce prvý deň do školy si vlastne nesie so sebou v aktovke dva hendikey. Jednak pochádza z inej kultúry, ktorá má čiastočne odlišné normy, a jednak žije veľa týchto detí v sociálne znevýhodňujúcom prostredí, čo má takisto viacero negatívnych vplyvov na vývoj dieťaťa. My máme tendenciu myslieť si, že takéto deti nie sú pripravené na vzdelávanie, no už sa nepýtame, či sú naše školy pripravené vzdelávať takéto deti. Podľa medzinárodného testovania PISA patrí Slovensko do skupiny krajín, ktoré sú najmenej schopné prekonať sociálno-ekonomické nerovnosti medzi žiakmi. V niektorých štátoch má sociálny status dieťaťa iba minimálny vplyv na jeho výsledky, u nás, žiaľ, je tento vplyv stále zásadný.

O našich školách teda možno povedať, že sú etnocentrické (nepripravené zohľadniť odlišné kultúrne normy) a zároveň sociocentrické (nepripravené prekonať sociálne znevýhodnenie). Navyše spomínané testovanie PISA ukázalo, že deti na Slovensku sa v školách vo všeobecnosti necítia dobre – čo potom ešte deti z odlišného kultúrneho a sociálneho prostredia.

Vzniká tak začarovaný kruh vzájomnej nedôvery. Škola nie je pripravená na rómske deti a Rómovia škole nedôverujú. Rodičia rómskych detí si sami pamätajú, ako nepríjemne a cudzo sa v škole cítili oni, ako tam zažívali svoj vlastný neúspech. V dôsledku nízkeho vzdelania nedokážu svojim deťom ani pomôcť s domácou prípravou. Zároveň si dobre uvedomujú – z vlastnej skúsenosti alebo zo skúseností v komunite –, že lepšie školské výsledky nemusia zákonite viesť k lepšiemu životu. Všetci poznajú nejakých Rómov so strednou školou či s maturitou, ktorí si aj tak nedokážu nájsť prácu. Logicky sa potom núka otázka, prečo by mali intenzívne podporovať svoje deti v klasickom vzdelávaní.

To však vôbec neznamená, že by sa tento neutešený stav nemohol v budúcnosti zmeniť. Podobne ako v prípade mýtu o neochote Rómov pracovať aj vo vzdelávaní máme množstvo príkladov, že rómskym deťom sa po odťahovaní do zahraničia začne dariť lepšie. Aj v našich médiách sa objavilo viacero článkov o úspešných slovenských Rómoch najmä v Spojenom kráľovstve. Pritom niektorých z nich na Slovensku dokonca zaradili do špeciálnych škôl.

Na tomto mieste sa nemôžeme venovať návrhom, ako túto nelichotivú situáciu v oblasti vzdelávania rómskych detí zmeniť, a ani si na to netrúfame. Ale aj na základe uvedených argumentov sme presvedčení, že slovenské školstvo sa potrebuje zásadne zreformovať a vykročiť na cestu inkluzívneho vzdelávania, o ktorom sa už aj u nás hovorí čoraz častejšie. Ide o prístup založený na práve každého dieťa na kvalitné vzdelanie a osobnostný rozvoj. Inkluzívnym vzdelávaním sa preto snažíme v maximálnej miere uspokojiť rôznorodé vzdelávacie potreby každého žiaka, čím sa vytvárajú predpoklady na jeho úspešnosť a plnohodnotné začlenenie sa do spoločenského, hospodárskeho a kultúrneho života. Žiadne dieťa si nevyberá, do akej rodiny a akého prostredia sa narodí. Preto by ani nemalo pykať či niest následky za menej priaznivé sociálne podmienky či zlyhávajúcich rodičov. Má byť povinnosťou i záujmom celej spoločnosti umožniť plnohodnotný rozvoj každému dieťaťu a zabezpečiť mu kvalitné vzdelanie.

Má byť povinnosťou celej spoločnosti umožniť plnohodnotný rozvoj každému dieťaťu.

5. Osada je nebezpečné miesto.

Väčšina ľudí – dokonca ani tí, ktorí žijú v malých obciach – asi nikdy typickú rómsku

osadu nenavštívila a o pomeroch v nej má veľmi skreslenú predstavu. Mnohí by to ani nikdy nespravili, pretože majú strach – rôzne strachy: z nedostatku hygieny, zo špiny, z chorôb. Ale asi najviac sa ľudia boja, že by ich v osade určite okradli alebo im dokonca fyzicky ublížili.

Vo všeobecnosti sme totiž presvedčení, že medzi Rómami je oveľa viac zločincov a kriminálnikov, a preto musí byť miesto, kde žijú, veľmi nebezpečné. V poslednom období dokonca hovoril o takzvanej „rómskej kriminalite“ aj samotný minister vnútra. Za svoje vyjadrenia však zožal veľa kritiky od politikov, odborníkov i novinárov.

Ako to teda naozaj je so zvýšenou kriminalitou našich Rómov? Je to mýtus alebo fakt? Aj, aj! Podobne ako pri mnohých iných mýtoch musíme totiž rozlišovať medzi etnickou príslušnosťou a chudobou. Napriek rozšírenému presvedčeniu neexistujú dôkazy, že Rómovia ako etnická skupina majú väčší sklon ku kriminálnemu správaniu. Avšak vzťahu medzi chudobou a kriminalitou venujú vedci z rôznych oblastí pozornosť už veľmi dlho.

V zásade bolo preukázané, že existuje súvislosť medzi chudobou jednotlivca i komunity a trestnou činnosťou. Nejde však o priamu súvislosť a nemožno povedať, že chudobnejší človek má automaticky väčší sklon páchať trestnú činnosť. Veľkú rolu tu totiž zohrávajú rôzne ďalšie faktory spojené s chudobou, ako napríklad nezamestnanosť, rodinná štruktúra, sociálne siete, psychologické napätie alebo intenzita násilia v okolí jednotlivca.

Rovnako existuje silný vzťah medzi chudobnou komunitou a celkovou mierou kriminality. Avšak aj tu existujú veľké rozdiely, ktoré závisia od sociálnych procesov na miestnej úrovni, súdržnosti a dôvery a aktivít, ktoré majú zamedziť kriminálnemu správaniu. Preto možno chudobu považovať skôr za jeden z viacerých faktorov, ktoré môžu viesť k zvýšenému výskytu kriminality v niektorej lokalite.

V minulosti sa pozornosť zameriavala iba na osobu páchatel'a a vychádzalo sa z predpokladu, že chudobný človek má vyšší sklon páchať ekonomickú trestnú činnosť. Jedno z novších zistení v tejto oblasti však dokazuje, že na páchanie trestnej činnosti majú veľký vplyv až tri okolnosti: potenciálny páchatel', vhodná obeť a neprítomnosť „strážcu“, ktorý by mohol takýmto činom zabrániť.

Ďalším novým poznaním je aj to, že v chudobných komunitách je vyššia mobilita obyvateľov, ktorá rozrušuje procesy neformálnej sociálnej kontroly a súdržnosti, teda akejsi kolektívnej vymožitelnosti žiaduceho správania. Práve to prispieva k zvýšenej miere kriminality v chudobných lokalitách, kde verejná kontrola nad poriadkom a dodržiavaním spoločných noriem jednoducho zlyháva. Z toho vyplýva, že charakteristiky platia rovnako o niektorých rómskych osadách v Európe ako o getách v USA alebo o favelách v Južnej Amerike. Kriminalitu treba teda vidieť ako negatívny dôsledok extrémneho sociálneho vylúčenia, a dokonca čím je miera segregácie a marginalizácie vyššia, tým nižšia bude verejná kontrola v danej lokalite a tým skôr sa rozpadnú štandardné modely správania.

Dá sa teda povedať, že sa dlho verilo rovnici, že chudobný jednotlivec má väčší sklon páchať trestné činy, a preto musí byť v komunite, kde žije veľa chudobných ľudí, vyššia miera celkovej kriminality. Výskumy však ukazujú, že takáto priama úmernosť neplatí, čo ukazuje aj empirická skúsenosť z rôznych rómskych komunit na Slovensku.

Jedným z nástrojov, ktorý nám môže pomôcť pri vyvracaní mýtu o rómskej kriminalite, je Mapa zločinu. Ide o projekt, ktorý prehľadnou formou sprístupňuje a vizualizuje štatistiky počtu trestných činov podľa typu, časového obdobia a regionálneho členenia v absolútnych a relatívnych číslach. Z tohto porovnania napríklad vyplýva, že v Prešovskom kraji, kde žije najviac Rómov, bola v roku 2014 úplne najnižšia miera kriminality (11,29 trestného činu na 1 000 obyvateľov). Naopak, zďaleka najviac trestných činov sa pácha v Bratislavskom kraji (24,71 na 1 000 obyvateľov), kde Rómovia takmer nežijú. Druhý najvyšší počet (16,01 na 1 000

obyvateľov) ich je v Košickom kraji. Pokiaľ ide o jednotlivé okresy, v prvenstve v počte trestných činov sa v posledných rokoch striedajú Bratislava a Košice. Na chvoste rebríčka sú Svidník, Stará Ľubovňa či Bardejov. Pritom aj v týchto okresoch žijú početné rómske komunity. S istým zjednodušením teda možno povedať, že vyššia miera kriminality je najmä vo väčších mestách.

A čo ak sa pozrieme špecificky na regióny, kde žijú vo väčšom počte Rómovia? Na Slovensku máme podľa Atlasu rómskych komunit vyše 400 000 Rómov. Väčšina z nich žije v pätnástich okresoch a až jedenást z nich patrí medzi tie bezpečnejšie, s nižšou mierou kriminality.

Aj oficiálne štatistiky teda dokazujú, že všeobecné tvrdenie o vyššej kriminalite Rómov jednoducho neplatí. Na druhej strane je nutné pripustiť, že v niektorých obciach či okresoch je výskyt patologického a kriminálneho správania v rómskych komunitách naozaj vysoký a spôsobuje závažné problémy v spoložití s majoritou. Viacero takýchto lokalít je neslávne známych z početných správ v médiách.

Nemožno povedať, že chudobnejší človek má automaticky väčší sklon páchať trestnú činnosť.

Možno sa aj vy pýtate, prečo je to tak, že niekde sa miestna rómska komunita dokáže správať slušne, ako ostatní obyvatelia, a inde to nejde? Vysvetlenie nie je jednoduché, no pokúsime sa uviesť aspoň jeden dôvod. V celej tejto časti príručky sa snažíme ukázať, že Rómovia, tak isto ako Slováci, Maďari, Američania alebo Číňania, nie sú všetci rovnakí. To znamená, že na celkové správanie jednotlivca, rodiny či komunity nemá samotná etnická či národnostná príslušnosť takmer žiadny vplyv. Svetonázor, postoje, morálka či správanie každého z nás v oveľa väčšej miere závisia od iných faktorov, ako sú napríklad sociálna trieda, náboženstvo, širšia komunita, vzory v bezprostrednom okolí. A rovnako je aj každá rómska osada či lokalita odrazom mnohých historických i súčasných vplyvov. V jednej bývajú takmer všetci Rómovia v murovaných domoch a o niekoľko kilometrov ďalej zas v úplne biednych chatrčičiach. Deti z jednej osady chodia na stredné či vysoké školy a v susednej horko-ťažko došudujú „deviatku“. Každá komunita má totiž svoje vlastné normy, štandardy, očakávania od jednotlivých členov. Tam, kde sa podarilo udržať zdravé vzťahy a pravidlá a kde Rómovia neboli celkom vytlačení z majoritnej spoločnosti, žijú úplne rovnako ako majoritné obyvateľstvo. Ale tam, kde v dôsledku rôznych vplyvov, udalostí či osôb došlo k deštrukcii hodnôt a vzťahov, bujnejú negatívne javy a rôzne formy patológie a normy komunity sa postupne stávajú nezdravými. A preto, i keď sa to možno nepočúva príjemne, aj tu platí frazeologizmus „Aký gadžo, taký Róm“.

Na tomto mieste treba dodať ešte jedno: že ak aj niektorí Rómovia, najmä v dôsledku chudoby a sociálneho vylúčenia, páchajú trestnú činnosť, ide v prevažnej miere o drobnú majetkovú kriminalitu spojenú s materiálnou núdzou. Naša spoločnosť má však sklon vnímať skôr počet páchatel'ov z niektorej etnickej skupiny, ale oveľa menej sa zamýšľať nad závažnosťou ich činov. Len málo Rómov sa dopustilo tunelovania eurofondov, korumpovania verejných funkcionárov či podvodov vo verejných obstarávaníach. Z hľadiska kriminality teda vždy spôsobovali Slovensku najväčšiu majetkovú škodu samotní Slováci, čiže nie tí, ktorí ukradnú pár zemiakov, ale podvodníci, ktorí dokážu roztočiť biznis „vo veľkom“.

Ak sa teda vrátíme na úplný začiatok, s čistým svedomím si dovoľíme tvrdiť, že do väčšiny rómskych osád by sa mohol každý z nás vybrať bez akéhokoľvek rizika. A ak sa bude k miestnym obyvateľom správať úctivo, dostane sa mu milého prijatia. Dokonca v mnohých lokalitách sa miestni potešia, že ich nejaký Neróm navštívil, pretože si sami dobre uvedomujú, ako negatívne sú osady vnímané, a ocenia takýto pozitívny signál záujmu. Skúsenosť s návštevou osady majú už desiatky, stovky či dokonca tisíce „bielych“ a mnohí o nej hovoria ako o zásadnej pre zmenu ich pohľadu na Rómov. A dokonca ani v lokalitách, ktoré sa považujú za menej bezpečné či komplikovanejšie, by vás pravdepodobne nikto nezlyňčoval na

ulici, ale požičiavať tu miestnym mobil by nemuselo byť najmúdrejšie. Ale to platí aj o mnohých nerómskych lokalitách a sídliskách. Napríklad bratislavská Petržalka mala dlho zľú povesť medzi obyvateľmi hlavného mesta a mnohí by vám aj dnes povedali, že by sa tam po zotmení nevybrali na prechádzku.

Áno, na Slovensku máme bezpečnejšie a menej bezpečné ulice, sídliská a osady, ale etnickú príslušnosť za tým proste nehľadajme.

6. Všetci Rómovia sú rovnakí.

Vedeli by ste určiť, odkiaľ pochádzajú nasledujúce dva citáty?

1. „Najčudesnejšie vyzerali Slováci. Vo veľkých pastierskych klobúkoch, v širokých špinavobielych nohaviciach, bielych lanových košeliach a obrovských, ťažkých, takmer stopu širokých kožených opaskoch, povybíjaných mosadznými kľincami, pôsobili barbarskejšie ako ostatní. Boli obutí vo vysokých čižmách, do ktorých mali zakasané nohavice, a tváre im zdobili dlhé čierne vlasy a ťažké fúzy. Vyzerajú veľmi malebne, ale nepôsobia príťažlivo. Kdesi na divadelnom javisku by ich určite uviedli ako akúsi orientálnu tlupu banditov. Povedali mi však, že sú neškodní a nepriebojní.“

2. „Slováci sú emocionálny národ. S emóciami prežívame svoje radosti, úspechy, smútky aj sklamaná. Sme úprimní, priateľskí, otvorení, srdeční, pohostinní, ale aj vzťahovacia. A tým sa líšime od ostatných okolitých národov. Napokon však víťazí naša dobrosrdečnosť a dôverčivosť. Vieme naplno prežívať radosti aj starosti svojich návštevníkov, vieme sa zžiť do ich pocitov. Sme krajina priateľov!“

Prvý úryvok ste možno úspešne rozpoznali. Ide pravdepodobne o celosvetovo najznámejší citát o Slovákoch, ktorý pochádza z knihy Brama Stokera Dracula z konca 19. storočia. V niektorých slovenských prekladoch ho však vôbec nenájdete, jednoducho bol vypustený. Je to pritom takmer učebnicový príklad stereotypizácie, navyše založenej na nesprávnych informáciách. Dnes by sme mohli pokojne hovoriť o fake news, pretože v tej časti Rumunska, kde sa asi najznámejší upírsky príbeh odohráva, Slováci nežili. A napriek tomu si tisíce, ba možno milióny čitateľov po celom svete dodnes vytvárajú obraz o Slovákoch aj na základe tohto opisu.

Druhý citát je zo súčasnosti a pochádza z webovej stránky, ktorá pozýva turistov navštíviť našu krajinu. Ten by sme zas mohli s čistým svedomím označiť za typický príklad autostereotypizácie, teda vytvárania si obrazu o sebe samých, teda o skupine, do ktorej patríme. Prečítajte si ho ešte raz pozorne a dobre si všimnite, koľko pozitívnych a negatívnych vlastností v ňom nájdete.

Toto boli dva príklady predsudkov alebo stereotypov, ktoré sa týkajú Slovákov. Podobné predsudky o rôznych skupinách osôb nás sprevádzajú takmer na každom kroku. Preto je vhodné si uvedomiť, že akékoľvek tvrdenie či pocit, že všetci (Rómovia, Maďari, Američania, moslimovia, muži, ženy atď.) sú nejakí, je už z princípu stereotypom, teda určitým zovšeobecnením.

V stredoveku sa začalo používať slovo praejudicium, ktoré znamenalo úsudok opierajúci sa o predošlé rozhodnutie alebo skúsenosť. V angličtine z neho vznikol pojem prejudice (po slovensky „predsudok“) na označenie úsudku, ktorý si človek vytvorí skôr, ako preskúma a zváži fakty – teda predčasný, unáhlený názor. A napokon získal tento výraz aj dnešný emocionálny nádych priazne alebo nepriazne založenej na takomto predčasnom úsudku.

Predsudok je teda fixovaný, vopred sformovaný postoj k nejakému objektu bez ohľadu na individualitu alebo povahu tohto objektu.

Človek s predsudkom nezvažuje pri posudzovaní iných žiadne alternatívne vysvetlenie. Z tejto definície potom vyplývajú všetky nepríjemnosti spojené s predsudkami. Sú zovšeobecňujúce, teda určité hodnotenie sa vzťahuje na všetkých členov danej skupiny a na individualitu sa neprihliada. Navyše, väčšinou ide o negatívne hodnotenie, ako napríklad „Rómovia páchajú kriminalitu“. A čo je ešte horšie, predsudky sú veľmi stabilné, dokonca sa prenášajú z generácie na generáciu a len ťažko sa menia, pretože sú iracionálne a odolávajú rozumovým argumentom. Možno ich pokojne nazvať víťazstvom emócií nad „raciom“. Zároveň sa často zakladajú na neúplných alebo nepravdivých informáciách a prispievajú aj k legitimizovaniu diskriminačného zaobchádzania.

Na druhej strane je dobré uvedomiť si, že vznik predsudkov a stereotypov mal svoju historickú a evolučnú funkciu. Kedysi bol svet omnoho nebezpečnejším miestom pre život ľudí a prílišná dôvera sa nemusela vyplácať. Preto mali ľudia už od praveku tendenciu nedôverovať nikomu a ničomu cudziemu, lebo to mohlo predstavovať ohrozenie. Ľudia z iného kmeňa, dediny, štátu, etnickej a náboženskej skupiny boli automaticky aspoň trochu podozriví a pripisovali sa im rôzne negatívne vlastnosti či pomenovania. Avšak schopnosť prekonať toto evolučné delenie na „my“ a „oni“ je jednou z najväčších civilizačných výziev. Dnes je svet oveľa premiešanější, mobilnejší, multikultúrnejší a nekonfliktnejší a cudzí ľudia a cudzie kultúry už nemajú prečo predstavovať ohrozenie nejakej inej kultúry či svetonázoru.

Predtým, ako si na niekoho vytvoríme názor, by sme sa mali pokúsiť najprv ho lepšie spoznať.

Predsudky a stereotypy má v sebe každý z nás, a čím viac si to uvedomíme, tým to bude lepšie. Podobne, ako všetci Slováci nie sú rovnakí, neplatí to ani o žiadnom inom národe či etnickej skupine. Teda ani o Rómoch. Jednotlivé národnosti, etniká či sociálne skupiny majú svoju vlastnú kultúru, ktorá sa vytvárala po stáročia a zároveň sa stále vyvíja. Jednotlivé národy a spoločenstvá sa preto navzájom čiastočne odlišujú a dá sa hovoriť o istých národných vlastnostiach. Tie však nemáme v génoch, ale získavame ich v rámci výchovy či života v nejakej komunite. Táto skupinová kultúra však neznamená, že všetci jej členovia vyzerajú a správajú sa ako cez kopirák. Aj každý z vás môže mať z hľadiska hodnôt, názorov a správania viac spoločného s nejakým Nemcom alebo Francúzom ako s obyvateľom Slovenska z druhého konca republiky, ktorý je príslušníkom inej sociálnej skupiny.

Predsudky sú zároveň etnocentrické. Ľudia majú tendenciu považovať hodnoty a spôsoby správania vlastnej skupiny za všeobecne platné a nadradovať ich nad kultúru cudzej skupiny. Tieto hodnoty a spôsoby správania tak zohrávajú aj kľúčovú rolu pri formovaní národnej identity. To, či to platí aj na vás, si môžete otestovať zaujímavou metódou v Teste implicitných asociácií (IAT), ktorý je dostupný vo viacerých jazykových mutáciách vrátane češtiny. Tento test sa nepýta na názory, ale meria rýchlosť reakcií na určité slová a obrazy. A práve takto, pomocou podvedomých reakcií, možno odhaliť aj nevedomé stereotypy.

Každý z nás má okrem zaužívaných predstáv o iných národoch, náboženstvách či etnických skupinách aj svoje vlastné zážitky s nimi. A veľa ľudí vám napríklad povie, že má s Rómami len samé zlé osobné skúsenosti. Dokonca sa ukazuje, že tí, ktorí žijú v blízkosti Rómov, majú na nich horší názor ako tí, čo ich takmer nepoznajú (je to presne naopak než vo vzťahu k Maďarom, homosexuálom či cudzincom, kde platí opačná rovnica – čím lepšie ich poznáme, tým menej ich odmietame). Aj pri nepríjemných skúsenostiach s konkrétnymi jednotlivcami je však dobré si uvedomiť, že ich správanie a vlastnosti, ktoré nám nemusia vyhovovať, sú oveľa viac dôsledkom prostredia, v ktorom vyrastali, ako vrodenej danosti. A život v sociálnom vylúčení, izolácii a chudobe bude mať na ľudí jednoducho vždy nejaké negatívne dôsledky. Napriek tomu však môžu aj z tohto prostredia vstáť jednotlivci, ktorí sa stanú úspešnými vzormi pre iných a osobným príkladom dokážu poprieť väčšinu predsudkov o nejakej sociálnej skupine. Možno ani neviete, že aj celebrity ako Leonardo DiCaprio, Céline Dion či Oprah Winfrey a mnohé ďalšie sa narodili v chudobných rodinách. A platí to aj o mnohých našich úspešných Rómoch.

Čo dodať na záver? Všetci sme celkom prirodzene zajatcami istých predsudkov a stereotypov, ktoré sa prenášajú z generácie na generáciu. Niektoré môžu byť čiastočne pravdivé, iné sú zas úplne vymyslené alebo už historicky prekonané. Je dobré mať to na pamäti vždy, keď stretne nového človeka. Predtým, ako si naň vytvoríme názor, by sme sa mali pokúsiť najprv ho lepšie spoznať. Škatulkovanie, nálepkovanie a stereotypizovanie nám totiž bráni navzájom si porozumieť a rešpektovať sa.

7. Aj tak sa s tým nedá nič robiť!

Negatívny vzťah veľkej časti majoritnej populácie k Rómom sa dá v posledných rokoch charakterizovať aj skepsou a rezignáciou. Už viac ako 20 rokov zovšadiaľ počúvame o riešení rómskej témy, avšak výsledky bežní ľudia nevidia, prípadne len v minimálnej miere.

Spoločnosť prepadá čoraz väčšej beznádeji a presvedčeniu, že integrácia Rómov nie je možná a s rómskymi osadami sa aj tak nedá nič robiť. Ved' koľko o nej rozprávame, koľko bájných miliárd sme na ňu už minuli, a aj tak nič nepomohlo!

Na úvod treba priznať, že od roku 1989 sa celková situácia v rómskych komunitách výrazne zhoršila. Po Nežnej revolúcii mnohí Rómovia stratili prácu ako prví a ocitli sa v začarovanom kruhu nezamestnanosti a chudoby. V dôsledku toho sa často stávali neplatičmi a po niekoľkých rokoch tak prichádzali aj o bývanie. Súviselo to aj s tým, že Slovenská republika vtedy prechádzala zásadnou ekonomickou transformáciou a obdobím „uťahovania opaskov“. Štát postupne sprísňoval aj sociálnu politiku a nevenoval veľkú pozornosť marginalizovaným rómskym komunitám ani ďalším znevýhodneným skupinám. Životná úroveň v mnohých osadách sa dlhodobo zhoršovala, osady sa nekontrolovane rozrastali a začali pribúdať aj nové. Preto sociológovia vymysleli pre Rómov, a to nielen na Slovensku, ale v celom postkomunistickom regióne, označenie losers of transformation, čo by sa dalo preložiť ako „tí, ktorých porazila transformácia“ alebo „tí, ktorí transformáciou stratili najviac“. Avšak aj tu treba pripomenúť, že nie pre etnickú príslušnosť, ale v dôsledku sociálneho postavenia. Za socializmu sa zdalo, že asimilácia Rómov prebehla úspešne, deti chodili do škôl a skoro všetci dospelí pracovali. No po páde režimu sa naplno ukázalo, že to bola len ilúzia sociálneho začlenenia.

Spoločnosť si začala postupne uvedomovať, že situácia rómskych osád a spolužitie s majoritou sa stávajú jednými z najväčších problémov či výziev pre našu krajinu. Navyše, skeptik by možno ešte dodal, že je otáznne, či sme už vôbec narazili na dno tohto bolestného etnicko-sociálneho prepady a odrazili sa odeň. Na túto otázku je veľmi ťažké jednoznačne odpovedať, pretože na Slovensku stále nezberáme etnické dáta, a tak s výnimkou Atlasu rómskych komunít z roku 2013 nemáme dostatok presvedčivých údajov, aby sme vedeli jednoznačne posúdiť, či sa situácia v oblasti dosiahnutého vzdelania, zamestnanosti, zdravotného stavu či kvality bývania rómskych komunít zlepšuje, alebo zhoršuje.

Napriek tomu máme niekoľko indícií, ktoré nám dávajú akú-takú nádej, že ak sa aj situácia zatiaľ nezlepšuje, v budúcnosti by sa to mohlo zmeniť. Určite sa totiž dá tvrdiť, že za ostatných 30 rokov sme dosiahli aspoň tieto úspechy:

1. O Rómoch dnes vieme oveľa viac ako v minulosti. Do roku 1991 sa u nás Rómovia nepovažovali za národnostnú menšinu, ale iba za sociálnu skupinu. Aj kvalita vedeckého skúmania bola až na výnimky na veľmi nízkej úrovni. V posledných desaťročiach sa začala pozornosť mnohých akademikov a expertov na Slovensku i v zahraničí zameriavať na snahu pochopiť špecifiká marginalizovaných Rómov a ich situácie. Rôzne medzinárodné organizácie (Svetová banka, Rozvojový program OSN, Európska komisia, Rada Európy či Európske centrum pre práva Rómov) i domáce univerzity a akademické inštitúcie, ale aj thinktanky a mimovládne organizácie nás dnes zásobujú množstvom komplexných výskumov, štúdií a analýz.

Dnes teda oveľa lepšie rozumieme súčasnému stavu marginalizovaných rómskych komunít, ale najmä jeho príčinám a mechanizmom sociálneho vylúčovania a začleňovania. Takisto sme začali čoraz viac a čoraz lepšie zhodnocovať jednotlivé projekty a programy, či už mimovládne, alebo štátne. A vďaka tomu sme schopní oveľa lepšie posúdiť, čo naozaj funguje a do čoho sa oplatí investovať.

2. Druhým významným úspechom je množstvo pilotných projektov a aktivít, ktoré sa v posledných troch desaťročiach vyskúšali v rómskych komunitách. Preto dnes už nemožno tvrdiť, že nevieme, čo by sa malo robiť na zlepšenie situácie v osadách. Nie, nikto zatiaľ nepozná zaručený recept na absolútne vyriešenie problémov a úplnú integráciu rómskych komunít do majoritnej spoločnosti. Ale poznáme množstvo čiastkových riešení, ktorých vhodná kombinácia, intenzita a najmä dlhodobosť začínajú v mnohých obciach prinášať ovocie. Každá komunita je síce iná, ale Spišský Hrhov, Raslavice, Sveržov, Čičava a mnohé ďalšie obce jasne dokazujú, že zmena k lepšiemu je možná. Nie je to už len teória alebo nereálny cieľ, niekde sa to už darí. Tak napríklad oficiálna Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020 obsahuje viac ako 100 konkrétnych úloh a opatrení. A mnohé ďalšie možno nájsť v iných koncepcných materiáloch, akčných plánoch či rámcových dokumentoch na čerpanie európskych štrukturálnych fondov. Dnes už teda približne poznáme nástroje, ktoré by mohli pomôcť zlepšiť situáciu rómskych komunít, preto ide v tomto momente už skôr o ich kvalitnú a dlhodobú realizáciu – a najmä v dostatočnom rozsahu, pretože mnohé existujúce programy nedokážu uspokojiť celkový dopyt v regiónoch, napríklad program výstavby bytov nižšieho štandardu či program asistentov učiteľa.

3. Tretím dôležitým faktorom i úspechom je čoraz väčšie zapájanie samotných Rómov do celého procesu plánovania a realizácie rôznych programov. Zahraničné skúsenosti totiž ukazujú, že princíp „o nich bez nich“ nemá šancu fungovať. Za posledných 30 rokov dorástli mnohí rómski aktivisti, ako aj celá generácia vysokoškolsky vzdelaných Rómov. Ešte ani zďaleka neštuduje na univerzitách taká časť z nich, ktorá by sa vyrovnala množstvu študentov z majoritnej populácie, ale ich počet neustále stúpa. Nie všetci sa chcú nevyhnutne venovať riešeniu rómskej témy a pomoci v marginalizovaných komunitách, ale mnohí áno. A práve tí sa môžu stať nositeľmi zmeny, ktorá je taká potrebná najmä na lokálnej úrovni. Zároveň môžu predstavovať vzor pre ďalšie generácie mladých Rómov.

Možno ani o 50 rokov sa nám nepodarí úplne zbaviť rómskych osád.

Áno, kombinácia kvalitných dát a poznatkov, overených projektov a politik a najmä správnych ľudí na správnych miestach dokáže viesť k postupnej, aj keď možno pomalej zmene. Ak sa chcete dozvedieť viac o niektorých úspešných projektoch a iniciatívach, môžete siahnuť napríklad po knižke Alexandra Mušíňku Podarilo sa. Príklady úspešných aktivít na úrovni samospráv smerujúcich k zlepšeniu situácie Rómov (Prešov 2012).

Avšak netreba mať prehnané očakávania, ani o 20 a možno ani o 50 rokov sa nám asi nepodarí úplne zbaviť rómskych osád a posunúť všetkých Rómov bližšie k majoritnému obyvateľstvu. Napríklad v Spojených štátoch amerických sa už viac ako 50 rokov intenzívne venujú odstraňovaniu diskriminácie a začleňovaniu afroamerických komunít do spoločnosti a napriek tomu tam dodnes existujú chudobné getá a výsledky Afroameričanov vo vzdelávaní či v prístupe k práci stále nedosiahli úroveň beľošského obyvateľstva. Ale aj tak zaznamenali obrovský pokrok, ktorý umožnil mnohým jednotlivcom a rodinám vymaniť sa zo zajatia chudoby a sociálneho vylúčenia, čoho príkladom bol aj príbeh prezidenta Baracka Obamu. A to je nádej aj pre Slovensko. Asi sa nám nepodarí stopercentne pomôcť všetkým rómskym rodinám, ale mnohým snáď áno, či už zvýšením kvality života, alebo lepšou perspektívou pre ich deti, ktoré budú mať možnosť zaradiť sa medzi bežných ľudí. Dokonca tí najtalentovanejší môžu reprezentovať našu krajinu aj na poli vedy, športu, umenia či politiky.

Na to nám však stále chýba dostatok vôle aj financií. My všetci vrátane politikov musíme uveriť, že sa to dá. A zároveň pochopiť, že to nebude ľahké ani lacné. Zastavme sa preto ešte

na chvíľu pri ochote aj peniazoch.

Medzi príčiny, prečo možno vnímame celú situáciu tak beznádejne, patrí aj to, že médiá často informujú iba o negatívnych skúsenostiach a udalostiach, ako aj to, že i mnohí politici majú protirómsku rétoriku. Často sa ohávajú množstvom práce vynaloženej v tejto oblasti, ale nehovoria už o tom, či sa politika začleňovania marginalizovaných rómskych komunít realizuje naozaj kvalitne, v dostatočnom rozsahu a s primeraným financovaním. A práve v tom môže byť ukrytá príčina mnohých neúspechov i rozčarovaní.

A teraz ešte krátko k financiám. Súčasťou rozšíreného mýtu o zbytočnosti akejkoľvek snahy v tejto oblasti je aj presvedčenie o tom, aké množstvo financií na Rómov „dávame“. Vyčíslieť to presne nie je dnes možné, ale predsa len existuje zopár údajov, ktoré hovoria o tom, že tých našich Rómov až tak veľmi nezvýhodňujeme. Často sa napríklad spomína, že na marginalizované rómske komunity malo ísť z eurofondov v rokoch 2014 až 2020 „neuveriteľných“ 380 miliónov eur. Vedeli ste však, že to predstavuje len 2,5 % z celkového objemu eurofondov pre Slovensko na toto obdobie (15,3 miliardy eur)? Je to naozaj tak veľa? Často sa spomínajú aj dávky v hmotnej núdzi, ale vedeli ste, že nás ročne stoja približne len 270 miliónov eur, čo predstavuje asi 1,7 % výdavkov štátneho rozpočtu? Na dôchodky pritom dávame 20-násobne viac financií. A čo myslíte, koľko je medzi dôchodcami Rómov vzhľadom na ich kratšiu priemernú dĺžku života?

Ďalšie zaujímavé informácie z tejto oblasti môžete získať napríklad na webových stránkach Cena štátu (www.cenastatu.sme.sk) alebo Rómsky mýtus (www.iness.sk/mytus/).

Takže na záver: dosiahnuť obrat v riešení rómskej otázky je možné, len najprv tomu budeme musieť všetci uveriť. Aj v tomto prípade totiž platí okrídlený výrok: „Kde je vôľa, tam je cesta.“

Použitá a odporúčaná literatúra

Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013, UNDP 2014

Cena štátu, dostupné online: www.cenastatu.sme.sk

Drál, P.: Ethnicized Laziness: Roma in the Slovak Social Policy Discourse, Masters of Arts Thesis, Central European University 2006

Jurová, A.: Historický vývoj rómskych osád na Slovensku a problematika vlastníckych vzťahov k pôde („nelegálne osady“), dostupné online: www.saske.sk/cas/archiv/4-2002/jurovast.html

Mapa zločinu, dostupné online: www.mapazlocinu.sk

Odpovede na otázky desegregácie rómskych žiakov vo vzdelávacom systéme na Slovensku, Nadácia otvorenej spoločnosti 2011

Mušinka A.: Podarilo sa. Príklady úspešných aktivít na úrovni samospráv smerujúcich k zlepšeniu situácie Rómov, Prešov 2012

Filadelfiová, J.: Príjmy, výdavky a spotreba domácností vylúčených rómskych osídlení, UNDP 2013

Lajčáková, J., Gallová-Kriglerová, E., Kadlečíková, J., Balážová, Z., Chudžíková, A.: Riešenie nezamestnanosti Rómov. Od mýtu k praxi a späť, Centrum pre výskum etnicity a kultúry, Rómske advokačné a výskumné stredisko, 2017

Dinga, J., Ďurana, R., Chovanculiak, R.: Rómovia a sociálne dávky.

Sú Rómovia problémom verejných financií Slovenska?, INESS 2016

Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku 2010, UNDP 2012

Popper, M., Szeghy, P., Šarkozy, Š.: Rómska populácia a zdravie: Analýza situácie na Slovensku, PDCS 2009

Říčan, P.: S Romy žít budeme, jde o to jak, Portál 1998

Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020

Vnímanie chudoby na Slovensku, Nadácia Milana Šimečku 2014

Text informačného listu pochádza z príručky Rómovia: mýty a fakty.
<https://globalnevezdelavanie.sk/wp-content/uploads/2019/04/romovia-myty-a-fakty.pdf>

Autori textu: Laco Oravec, Katarína Karcolová, Mária Mydliarová, Petra Melikantová
Editori textu: Lukáš Osvald, Martina Čeretková
Jazyková redakcia: Jaroslav Hochel
Grafická úprava: Mykola Kovalenko
Publikované: marec 2023

Vytvorené s podporou Zastúpenia Európskej komisie na Slovensku

